

**การส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชีวัน้ำฝน
ของสำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^{1/}**

**The Study and Analysis of the Management
and Out come from Integrated Farming
System with Emphasis on Fishery in Rice
Field in Northeastern Rainfed Area.**

Abstract

Fishery in the ricefield in the Northeastern rainfed area is an interesting activity in the farming system and useful for the farmers. They will get fish in addition to a higher rice yield since fish and rice are symbiosis, So we should emphasize fishery in extension in order to spread out this activity to the farmers. In the Northeast, the developed farm sector of the Northeast regional agricultural extension office (NERAEO), the center of this activity, was started in 1987 by an organized technical workshop, a training course, a prepared recommendation paper and audio visual aids. Besides these, there are the study and analysis of the management and outcome from integrated farming system, with emphasis on fishery in ricefield in Northeastern rainfed area" and the guideline for the extension officer. During this implementation activity, NERAEO will follow up with supervision and evalution.

บทคัดย่อ

การเลี้ยงปลาในนาข้าว ในเขตอาชีวัน้ำฝน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกิจกรรมหนึ่งในระบบการทำฟาร์ม ที่น่าสนใจมากและเป็นประโยชน์แก่เกษตรกร ซึ่งนอกจากจะได้ผลผลิตจากปลากล้วยได้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นอีกด้วย เนื่องจากห้องปลากล้วยและข้าว เมื่อมารอยู่ด้วยกันจะเกื้อกูลประโยชน์ซึ่งกันและกัน จึงสมควรที่จะมีการส่งเสริมอย่างจริงจัง เพื่อให้เกษตรกรมีการปฏิบัติอย่างแพร่หลาย สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้ งานพัฒนาฯร่วมกับสำนักงานส่งเสริม การเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะเป็นศูนย์กลางการส่งเสริมและดำเนินการมาตั้งแต่ปีงบประมาณ 2530 โดย เริ่มจากการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการทางวิชาการ การจัดอบรมนักวิชาการเกษตรของจังหวัด หลักสูตรการเลี้ยงปลา ในนาข้าว การจัดเตรียมเอกสารและสื่อเผยแพร่ นอกจากนี้ ยังได้มีผลงานการศึกษา เรื่อง การเลี้ยงปลาในนาข้าวของ เกษตรกรและได้ให้แนวทางการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าวแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรด้วยในระหว่างการดำเนินงาน สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคฯ จะได้ออกติดตาม นิเทศงาน และประเมินผลการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าว ต่อไป

^{1/} อปสรสวรค์ อาวุโสนาการ งานพัฒนาฯร่วม ผู้อำนวยการพัฒนาฯร่วม และสถาบันเกษตรกร สำนักงานส่งเสริมการเกษตร ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น

คำนำ

สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเดียวเห็นอ เป็นตัวแทนของการส่งเสริมการเกษตรในส่วนภูมิภาค และ 1 ใน 6 ฝ่ายของสำนักงานฯ คือฝ่ายพัฒนาปริมาณและสถานบันเทิง งานพัฒนาปริมาณ มีหน้าที่ในการส่งเสริม และพัฒนาระบบการทำฟาร์มของเกษตรกร ซึ่งตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (2530-2534) ได้ให้ความสำคัญของการพัฒนาการผลิตด้านการเกษตร เมื่อการปรับโครงสร้างการผลิต พัฒนาและส่งเสริมการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัด การใช้แรงงานอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนก่อให้เกิดเงินทุนหมุนเวียน ในปริมาณ มากขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยการส่งเสริมให้เกษตรกรมีการจัดระบบการทำฟาร์มในรูปแบบการทำฟาร์มในปริมาณ ลดลง และการทำเกษตรแบบผสมผสาน และจากการติดตามงานการทำฟาร์มในส่วนภูมิภาคในหลาย จังหวัดพบว่า การเลี้ยงปลาในน้ำช้าเป็นกิจกรรมที่น่าสนใจเป็นอย่างมาก เช่น การปลูกไม้ผล พืชผัก และการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นรูปแบบการทำฟาร์มที่น่าสนใจเป็นอย่างมาก

ความสำคัญและประโยชน์ของการเลี้ยงปลาในน้ำช้า

พื้นที่ทำการเกษตรในภาคตะวันออกเดียวเห็นอ ถ้าแบ่งอย่างง่าย ๆ ตามลักษณะการใช้น้ำทำการเกษตร จะแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ส่วนที่มีโอกาสสามารถใช้น้ำจากคลองส่งน้ำ หรือระบบการระบายน้ำ อีกส่วนหนึ่งอาศัยเพียงน้ำฝนเพื่อทำการเกษตรส่วนใหญ่จะอยู่ในชั้นนี้ ระบบการระบายน้ำมีอยู่น้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ อาชญากรรมเพื่อทำการเกษตร ซึ่งพืชเกษตรที่มีความสำคัญมากที่สุดได้แก่ ชาก แต่ผลิตชาก็ต้องรับผลกระทบอยู่ในขณะที่ต้องมาจากจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายอย่าง เช่น การปลูกไม้ผล พืชผัก และการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นรูปแบบการทำฟาร์มที่น่าสนใจเป็นอย่างมาก

การเลี้ยงปลาในน้ำช้ารวมกับการปลูกชาก เป็นวิธีที่มีส่วนช่วยให้ผลผลิตชากสูงขึ้น นอกจากนี้ยังจะได้รับประโยชน์จากการปลูกปลาที่เลี้ยง ซึ่งนับว่าจะทำให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า กล่าวคือ ประโยชน์จากการเลี้ยงปลาในน้ำช้า

1. การกำจัดหญ้า เกษตรกรส่วนใหญ่จะต้องกำจัดหญ้าที่ขึ้นในแปลงนาได้เป็นอย่างดี ซึ่งค่อนข้างยุ่งยาก ที่จะเก็บหรือหักไปทั้งหมด หญ้าเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผลผลิตชากไม่ดีเท่าที่ควรเป็น ทั้งนี้ เพราะหญ้าเหล่านี้แย่งอาหารจากต้นชาก หากมีการเลี้ยงปลาในน้ำ ปลาจะมีส่วนช่วยในการกำจัดหญ้า มีผลทำให้ชากเติบโตดีขึ้น และไม่ต้องยุ่งยากในการกำจัด

2. ศัตตรุของชาก หนอน และตัวอ่อนของแมลง ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชากได้ผลผลิตไม่ดี ปลาจะมีส่วนช่วยกำจัดได้เป็นอย่างดี

3. เพิ่มปุ๋ย เนื่องจากมูลและสิ่งขับถ่ายจากปลาจะเป็นปุ๋ยโดยตรงสู่ต้นชากที่ให้เจริญงอกงามดี

4. ลดการใช้ปุ๋ยเคมี เพราะเกษตรกรมีการใช้ปุ๋ยเคมีในทุกอย่าง

5. การพวนดิน ชากที่ปลูกยังน้ำหรือเคลื่อนไหวตัวไปมา ครีบและทางปลาจะช่วยให้ผิวดินในน้ำไม่เกิดอัดแน่นง่าย เป็นสมองการพวนดินในน้ำไปในตัว

6. โดยทั่วไป ผลผลิตชากเพิ่มขึ้นจากเดิม 5 เท่า

7. เป็นการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ได้ทั้งชากและปลา มูลค่าผลผลิตรวมย่อมสูงกว่าการปลูกชากเพียงอย่างเดียว

8. เป็นแหล่งเก็บกักน้ำ ดังนั้น หลังเก็บเกี่ยวชากเกษตรกรจะปลูกผักได้อีก

9. ได้คันนาไว้ใช้ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้นและพืชผัก บนคันนาได้

10. เป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ทุน แรงงานอย่างมีประสิทธิภาพ

11. ทำให้ครอบครัวเกษตรกรมีอาหารโปรดีนรโภค

12. เกิดประโยชน์ทางใจ เกษตรกรมีความสบายนิ่งเห็นน้ำ เห็นปลา ทำให้มีความสุขในการทำงาน

การศึกษาศักยภาพของการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชัยน้ำฝน

เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่กำนาจะมีพื้นที่การทำนาส่วนใหญ่อยู่ในเขตอาชัยน้ำฝน (ร้อยละ 90) และถ้าพิจารณาอย่างผิวนอกแล้ว การเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชัยน้ำฝนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะปริมาณน้ำที่ใช้เลี้ยงปลาในนาข้ามน้อย แต่เนื่องจากในการทำนาบ้าน เกษตรกรจะต้องเก็บขังน้ำไว้ในนาให้ได้มาก และนานที่สุดเท่าที่จะทำได้ เกษตรกรจึงได้ใช้ประโยชน์จากน้ำที่มีอยู่ในนาในช่วงเวลาอันจำกัด น้ำปลาไปปล่อยในนาข้าว (โดยมีประสบการณ์จากปลาธรรมชาติที่เข้ามาเจริญเติบโตในช่วงฤดูฝน เมื่อน้ำเอ่อล้นเข้าบ้านจะมีปลาธรรมชาติมาพร้อมกับน้ำด้วย)

จากการศึกษาวิจัยทดลอง ทดสอบ ของโครงการที่สำคัญส่วน ๆ ที่ดำเนินการในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่ปี 2527 เป็นต้นมา เช่น โครงการพัฒนาหุ่นยนต์รับน้ำ โครงการพัฒนาการเกษตรอาชัยน้ำฝน โครงการพัฒนาประมงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และโครงการปรับเปลี่ยนเครื่องดับหมุนเวียนของสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม พบร่วมศักยภาพของการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชัยน้ำฝน เป็นไปได้ดี นอกจากนี้ สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ศึกษาและวิเคราะห์การจัดการ และผลตอบแทนจากการทำการเกษตรแบบผสมผสาน เน้นหนักการเลี้ยงปลาในนาข้าวของเกษตรกรในเขตอาชัยน้ำฝนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2530 และได้สรุปผลในเดือนกันยายน 2530 ผลการศึกษาการปฏิบัติงานของเกษตรกรพบว่า การเลี้ยงปลาในนาข้าวของเกษตรกรไม่มีรูปแบบที่แน่นอน การปฏิบัติบางอย่างไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เช่น ชนิดพันธุ์ปลา อัตราการปล่อยปลาไปเลี้ยงในนาข้าว การดูแลรักษาปลาในนาข้าว แม้แต่การเตรียมพื้นที่สำหรับเลี้ยงปลา ก็กระทำแบบง่าย ๆ เพียงแต่ยกคันดินขึ้นบนน้ำ อาศัยพื้นน้ำเพื่อเก็บน้ำได้ สำนักใหญ่จะตัดแปลงพื้นนาด้วยแรงงานของครอบครัว การเลี้ยงจึงได้ผลบ้างไม่ได้ผลบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศในแต่ละปี สำหรับรายที่ได้รับค่าแนะนำจากเจ้าหน้าที่ก็จะมีวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องและได้รับผลผลิตปลามากกว่าอย่างเห็นได้ชัด ต้นทุนที่เกษตรกรใช้เลี้ยงปลาไม่สูงมากเท่า 324 บาทต่อไร่ ผลผลิตปลา 57 กก.ต่อไร่ ซึ่งยังต่ำอยู่ เกษตรกรสามารถเพิ่มผลผลิตปลาได้อีก 100-200 กก.ต่อไร่ ถ้ามีการจัดการที่ดีกว่าเดิม

การวางแผนการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าว

การเลี้ยงปลาในนาข้าวของเกษตรกรในเขตอาชัยน้ำฝนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเลี้ยงปลาอย่างกว้างขวางเป็นจำนวนมากแล้ว โดยมีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อปรับปรุงในครอบครัวและแจกจ่ายญาติพี่น้อง ผลผลิตที่ขายมีรายได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังนั้นการเพิ่มผลผลิตปลาในนาข้าว จึงต้องมีหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่เข้ามายังช่องทาง แต่ความรู้และประสบการณ์ในเรื่องนี้ ยังไม่เพียงพอในขณะที่สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคฯ มีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางการวางแผนการส่งเสริม และเป็นศูนย์กลางการฝึกอบรม และพนักงานศักยภาพในการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าว ดังนั้นจึงวางแผนการเตรียมการสำหรับการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าว ดังนี้

- จัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการทางวิชาการ กลุ่มงานจัดการไร่นา เมื่อวันที่ 19-20 สิงหาคม 2530 ที่จังหวัดสุรินทร์ เพื่อหากเทคโนโลยีที่เหมาะสมเกี่ยวกับการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชัยน้ำฝน เพื่อนำไปถ่ายทอดแก่เกษตรกร ผู้เข้าร่วมสัมมนาทั้ง นักส่งเสริม และเกษตรกรตัวอย่าง (มหาอยุธย์ สุนทรีย์) จำนวน 30 คน ในระหว่างการสัมมนาฯ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ถ่ายทอดประสบการณ์การเลี้ยงปลาในนาข้าว รับทราบข้อมูลปัญหาต่าง ๆ ของเกษตรกร โดยฝ่ายทางนักส่งเสริม ซึ่งเป็นนักวิชาการเกษตรของแต่ละจังหวัด ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำข้อมูลต่าง ๆ มาวิเคราะห์และหาแนวทางในการปรับปรุงการเลี้ยงปลาในนาข้าวได้ดีขึ้น ผลสรุปของการสัมมนา ได้ค่าแนะนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมของการเลี้ยงปลาในนาข้าว ในเขตอาชัยน้ำฝนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

- จัดอบรมนักวิชาการเกษตรผู้รับผิดชอบงานจัดการไร่นา ในระหว่างการสัมมนาฯ นักวิชาการเกษตร ของสำนักงานเกษตรจังหวัด ต้องการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ เรื่องการเลี้ยงปลาในนาข้าว เพื่อนำไปถ่ายทอดความรู้ในที่ฝึกอบรมรายบุคคลสู่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรระดับตำบล และถึงเกษตรกรต่อไป ซึ่งสำนักงานส่งเสริม

การเกษตรภาคฯ ได้ประสานงานด้านวิทยากรกับโครงการพัฒนาประมงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไทย-แคนาดา และกรมประมง เดิมวางแผนไว้ว่าจะจัดอบรมในเดือนกุมภาพันธ์ 2531 แต่ได้เลื่อนการฝึกอบรมออกไปเป็นวันที่ 14-17 มิถุนายน 2531 เนื่องจากจะมีทั้งนักส่งเสริมและนักวิจัย ของกระทรวงเกษตร เข้าร่วมด้วยประมาณ 50 คน ในระหว่างการฝึกอบรมจะมีการอภิปรายถึงแนวทางการดำเนินงานส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าว ให้มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ต่อไป

3. จัดเตรียมใบปลิวแผ่นพับ สอดสีสวยงาม เรื่อง การเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชีน้ำฝนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 30,000 ฉบับ งบประมาณ 50,000 บาท สำหรับแจกจ่ายเกษตรกรที่สนใจ โดยจะขอรับใบปลิวนี้ได้ที่ สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

4. เทบวิดิทค้น (VIDEO) เรื่องการเลี้ยงปลาในนาข้าวเพื่อใช้เป็นสื่อเผยแพร่ในการส่งเสริม สำหรับสำนักงานเกษตรจังหวัดฯ ละ 1 ม้วน

นอกจากนี้ ท่านรองอธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตรฝ่ายบริหาร (นายอนันต์ ดาโลคม) ยังได้เป็นผู้ประสานงาน ให้การเลี้ยงปลาในนาข้าวเป็นงานที่สำคัญ และเป็นนโยบายหนึ่งของกระทรวงเกษตร ที่จะต้องมีการส่งเสริมและการศึกษาวิจัย เพื่อนำข้อมูลที่มีประโยชน์นี้ไปเผยแพร่สู่เกษตรกร ให้มีการเพิ่มผลผลิตปลาอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้น

การติดตาม นิเทศ และประเมินผล

หลักจากที่นักวิชาการเกษตรของจังหวัดที่รับผิดชอบงานจัดการเรียนฯ ได้เพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ และมีการถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกร ตามระบบส่งเสริมการเกษตร และได้กำหนดแนวทางในการดำเนินงานของแต่ละ จังหวัดเรียบร้อยแล้ว (ประมาณเดือนมิถุนายน 2531) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะได้ออกไปติดตาม นิเทศงาน และประเมินผลการดำเนินงานต่อไป

แนวทางการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าว

การส่งเสริมให้เกษตรกรที่ทำนาในเขตอาชีน้ำฝนภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรผู้ยากไร้ ได้มาเพิ่มผลผลิตข้าวและปลาโดยการเลี้ยงปลาในนาข้าวนั้น นับว่าได้ประโยชน์เป็นอย่างมาก เป็นการเพิ่มอาหารที่ใช้บริโภคประจำวัน และยังมีโอกาสจ้างหน่ายปลา นำรายได้เข้าครัวเรือน หากยังถูกใจใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า แม้จะมีข้อจำกัดอยู่บ้าง ก็ควรจะแนะนำเกษตรกรดัดแปลงปรับปูรุ่งวิธีการให้เหมาะสมกับที่ดิน แรงงาน และเงินทุนของเกษตรกร โดย

1. ในการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าวในระยะแรกๆ นั้น ความมุ่งหวังเพียงเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของแปลงนา และการให้เกษตรกรมีโอกาสสร้างรายได้มากขึ้น ก็เป็นการเพียงพอแล้ว ไม่ควรค่านึงถึงผลได้สูงสุดมาก จนเกินไป ก็จะทำให้เกษตรกรที่มีแปลงนาขนาดเล็ก สามารถทำได้

2. ควรส่งเสริมให้เกษตรกรมีประสบการณ์จากการเลี้ยงปลาในแปลงนาขนาดเล็กก่อน (อาจจะเริ่มจาก 2 งาน หรือ 1 ไร่) จนเห็นผลประโยชน์ที่ได้รับ และเกิดความมั่นใจในการเลี้ยงปลาแล้ว จึงค่อยแนะนำให้ขยายพื้นที่ให้มากขึ้น ในภายหลัง หรือมีการซุบซ้อนในเรื่อง

3. ในการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชีน้ำฝน ควรมีน้ำอุ่นในแปลงนา 2.5 เดือนขึ้นไป และในกรณีที่มีน้ำขังอยู่ในแปลงนาค่อนข้างน้อย ก็ต้องชดเชyd้วยการปล่อยปลาที่มีขนาดโตสัก 5-7 ซม. และให้อาหารสมทบ ด้วย

4. ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะพบว่ามีบ่อเลี้ยงปลาหลากหลาย สามารถนำมาปรับปรุงให้เป็นบ่ออนุบาล แล้วใช้มุ้งในล่อนเพี้ยงล้อมรอบ เพื่อป้องกันศัตรุของลูกปลา และบ่อئีก็จะเป็นที่หลบภัยหลบร้อนของปลา รวมทั้งเป็นบ่อปลาในช่วงเวลาหลักการเก็บเกี่ยวด้วย

5. พันธุ์ปลาที่คุณสมบัติเหมาะสมในการเลี้ยงปลาในนาข้าว คือ ปลาใน เพราะเลี้ยงง่าย เดิบโตเร็ว อดทน

ไม่ทำอันตรายต่อต้นข้าว ราชบุรี และขายได้ราคา แต่ผู้เลี้ยงอาจเสียปลาตะเพียน ปลา尼ล ปลาจีน (หัวโต) ลงไปบ้าง เล็กน้อย ก็จะทำให้ได้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น เพราะปลาตะเพียน และปลา尼ล จะช่วยกำจัดหนี้ในแปลงนา แต่ถ้าใช้ข้าวที่ลักษณะดังนี้เตี้ย หรือเนื้อสัมภាយ ก็ไม่ควรปล่อยปลาตะเพียน เพราะข้าวอาจจะเสียหายได้

6. การแนะนำให้เกษตรกรมีการเตรียมแปลงนาให้มีอาหารสมบูรณ์อย่างง่ายๆ คือ การใส่ปุ๋ยคอกก่อนดำเนินงานทำให้ข้าวและปลาเจริญเติบโตเป็นอย่างดี หรือจะปลูกผักในร่องรอบๆ แปลงนา รวมทั้งการทำบุ่มในร่องก็เป็นอาหารปลาได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน

7. สำหรับอาหารสมบูรณ์ที่มีต้นทุนต่ำที่สุดแต่คุณภาพสูงได้แก่ รำ ปลายข้าว ผักสด แมลง และปลวก ในส่วนของเจ้าน้ำที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่สามารถดำเนินการได้ ดังนี้

1. รวมกลุ่มเกษตรกรที่สนใจการเลี้ยงปลาในนาข้าว เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์แก่เกษตรกร
2. นำเกษตรกรที่สนใจการเลี้ยงปลาในนาข้าว ไปทัศนศึกษาในแหล่งที่มีการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในข้าวอย่างกว้างขวาง เช่น จังหวัดในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ (สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ ยโสธร และมหาสารคาม) หรือจังหวัดในเขตโครงการพัฒนาการเกษตรอุตสาหกรรมน้ำฝนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ นครพนม ชัยภูมิ)
3. ประสานงานกับสถานีประมงจังหวัด ในการจัดทำแบบแปลงสาธิตการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชีวนาฟน และรวมกลุ่มน้ำเลี้ยงปลาเพื่อเพาะพันธุ์ปลา ขนาด 7-10 ซม. จำนวน 4-5 ตัว/ต้น จ้างน้ำยาให้แก่เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชีวนาฟน
4. ประสานงานกับหน่วยราชการที่มีเครื่องจักรกลเพื่อบริการชุดร่องและบ่อในปริมาณ โดยคิดค่าบริการในราคายุติธรรม หรือประสานงานกับแหล่งสินเชื่อต่างๆ ให้เกษตรกรกู้เงินมาลงทุนชุดน่อในปริมาณ ซึ่งจะเป็นการพัฒนาระบบการจัดการเรือนในรูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสานต่อไป

สรุป

การส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตอาชีวนาฟนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเริ่มส่งเสริมอย่างจริงจัง ในปีงบประมาณ 2531 และมีการถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกรตามระบบส่งเสริมการเกษตร โดยมีสำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นศูนย์กลางในการรวมรวมข้อมูล ศึกษาวิจัย วางแผน ฝึกอบรม ติดตามนิเทศงาน และประเมินผล ซึ่งสำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือหวังเป็นอย่างยิ่ง การส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าว จะเป็นกิจกรรมที่สำคัญกิจกรรมหนึ่งที่จะมีส่วนช่วยสนับสนุนโครงการอสานาจของรัฐบาล ที่ดำเนินการอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้ประสบผลลัพธ์ บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ